

Att berätta i ett frågelistsvar

Hösten 2000 ordnade Nätverket för självbiografiskt skrivande vid Nordiska museet ett seminarium med temat "Vad vill vi med våra frågelistor". Då frågelistmetoden i dag är den kanske vanligaste insamlingsmetoden också vid Svenska litteratursällskapets folk Kultursarkiv känns denna fråga brännande: vad vill vi egentligen med våra frågelistor? Som folklorist kan jag strax besvara frågan: jag vill ha glimrande berättande som går att bryta ner i mustiga citat. Därutöver vill jag naturligtvis ha svar på alla frågor jag ställt i frågelistan. Men går den ekvationen ihop?

Självbiografiskt material både i intervju- och i frågelistform har varit föremål för ett stort intresse under senare tider (bl.a. Arvidsson 1998, Marander-Eklund 2000). Traditionsvetarna har inte varit ensamma om denna analys som också har bedrivits av litteraturforskare och sociologer.

Det självbiografiska textmaterialet om olika teman sågs länge av de finländska folkloristerna som ett mindre värdefullt traditionsmaterial. Satu Apo har emellertid understrukit att även det tematiska frågelistmaterialet bör betraktas som folkloristiskt textmaterial och bör anses väga lika tungt som material insamlat genom bandinspelade intervjuer (Apo 1993). Analysen av frågelistmaterialet som en egen genre befinner sig dock endast i sin början.

Vad gör då biografien till en egen genre? Vi kan inte enbart söka svaret i den litterära traditionen, utan bör tala om en berättartradition. Sociologen Anni Vilkkö som speciellt grundligt har sysslat med kvinnominnen konstaterar att en vanlig människas självbiografi kan placeras mitt emellan litterärt och muntligt berättande (Vilkkö 1997: 25). Genom det skildrade lyser livshistorians ingredienser: tidigare återgivna och formulerade delar, skildringar av enskilda händelser och tolkningar av dem.

I detta sammanhang skall jag inte ta upp den oändligt rika diskussionen om vad en berättelse är och vad den har för funktion och betydelse. I en frågelista strukturerad av delfrågor har berättelsen snarare karaktären av en utveckling, eller en fördjupning av det nerskrivna.

Kommunikationen mellan forskaren och sagesmannen via en frågelista kan karakteriseras som en berättarsituation. Sagesmannen berättar som i ett brev och använder sig då av ett annat berättargrepp än när man samtalar i en intervjusituation. Medan termen *frågelista* används i Sverige i dag är även termen *frågebrev* av någon anledning bruklig i Finland. Brev – det antyder kommunikation av intimare art. Kanske termen *frågebrev* antyder att vi vill ha förtroenden och avslöjanden och att vi också varsamt förvaltar det vi får in.

Skribenten - traditionsbäraren

I den klassiska folkloristiken har man talat mycket om traditionsbäraren. Traditionsbäraren har av hävd varit en person som burit på en rik konserverad nedärvd traditionsrepertoar av genrebunden natur. Expertstatus har ofta nåtts i fråga om specifika genrer (Kaivola-Breghenhøj 1983).

Satu Apo konstaterar att en produktiv frågelistsvarare bör inplaceras i samma mästartkategori som de stora talarna och sångarna (Apo 1993). Också bland frågelistsvararna finns experter vi kan kalla traditionsbärare. Dessa personer deltar år efter år i traditionsarkivens insamlingstävlingar och behärskar genren. Det finns naturligtvis också skribenter som bara deltar en enda gång då de anser sig ha en historia att berätta. Denna kategori svarare tycks bli allt större med åren. "Storsamlarna" är i dag få.

För forskaren är det en fördel att veta vem det är som svarar. Ett stort material insänt av samma person under loppet av en längre tidsperiod ger en helhetsbild av svararen vilken ytterligare ökar materialets värde. Varje frågelist framkallar ju något speciellt hos en svarare. Det vore angeläget att granska hur pass mycket en svarare bibehåller sin egen berättarstil när det gäller att anknyta till olika teman. Ännu saknas grundliga studier i enskilda svarares frågelistrepertoarer. Material för en sådan undersökning föreligger i riklig mängd, i Folkkultursarkivets svararnät finns t.ex. personer som deltagit i arkivets pristävlingar i närmare fyrtio år.

Frågelistor - listor av frågor?

Under förloppet av sex år har jag speciellt sysslat med några frågelistor kring delar av livsloppet. Det har varit frågelistor om

brölloppet, om att bli gammal och om begravningssed.

På ett traditionsarkiv är frågelistorna i regel strukturerade av ett flertal delfrågor. Många listor kommer således främst att tjäna det informationssamlade syftet. Men svaren på de förfrågningar som berör livsloppet får helt naturligt drag av miniatyrbiografier. När svararen uttryckligen berättar om sitt eget liv har läsaren/forskaren kanske den största chansen att ta del av berättelser som inslag i en mera otvetyglad narrativitet, något som en folklorist givetvis värderar högt. Eller har man det?

I en strukturerad frågelist ställer man frågor, men svararen väljer själv vilka frågor han eller hon vill svara på och hur svaret struktureras. Traditionsarkiven har som känt försvarat sitt detaljerade frågande med att spörsmålen hos svararen väcker associationer och också gör det lättare att utrona vad som förväntas av ens svar (Österman 1991: 44). En lyckad frågelist skall fungera inspirerande, ej låsande.

Som konkret exempel skall jag ta upp Folkkultursarkivets frågelist från 1999-2000 "Traditioner vid livets slut". Att berätta om döden – fungerar en sådan lista både som faktakälla och som folkloristiskt berättarmaterial? Den aktuella listan var på traditionellt sätt uppbyggd kring ett stort antal frågeblock. Under rubrikerna Dödsfallet, Begravningsförberedelser, Dödsannonsen, Begravningsgästerna, Program vid begravningen, Minnesstunden, Sorgdräkt, Graven och gravläggningen, Efter begravningen, Civil begravning och Synen på livet efter detta, inringades temat effektivt. Rädslan att inte få in alla detaljer när man nu en gång är ute och frågar lyser igenom, den nästan museala doku-

mentationsdriften som ofta karakteriserar åtminstone Folkkultursarkivets listor (Ekrem 1999).

Önskemålet är som sagt dubbelt – arkiven vill ha fakta, men också berättande, berättelser. Men går det att få? Många valde när det gällde temat döden att först berätta om sin egen upplevelse av döden och att sedan mera disciplinerat besvara detaljfrågorna.

En strukturerad frågelista resulterar i en bit life-story med tendens. Här finns mycket att analysera. I vilken mån hårdstyr frågorna skribenterna? Förmår svararna själva strukturera en narrativitet i korselden av spörsmål? I det följande skall jag beröra vissa aspekter på analys av frågelistsvar som folkloristiska texter.

Att strukturera sitt svar

Det har sagts att att i en autobiografi allt avslöjas i början (Roos 1992:189). I en strukturerad frågelista sätter svararna ofta direkt igång med att besvara frågorna. Ofta inleder man dock med en ”programförklaring”, något jag ville kalla en Ouvertyr, ett litet smakprov på grundstämningen i det som skall komma. Ännu vanligare är det att man avslutar sitt svar med vad jag ville kalla en final, en uppsummering, ett sista ord, något man ytterligare vill understryka och framföra (Ekrem 1998).

”Traditioner vid livets slut” hette ju den lista jag här talar om och de flesta skribenterna valde att rubricera sin text så. Det fanns dock svarare som gav sina texter andra rubriker. ”Tankar om fafa” (barnbarn skrev om farfars död), ”I dödens väntrum” (stödperson för cancersjuka berättade) eller ”Att leva med döden” (kvinna beskrev makens plötsliga död och livet i sorg). Dessa svarare ville ge sina texter en mera passande rubrik vilket också antyder

att de betraktade dem som kompositoriska helheter, som berättelser.

Anni Vilkkö har intresserat sig för de metatexter som omger en självbiografisk text. Hon menar att varje självbiografisk text inleds med ett avsnitt där skribenten direkt adresserar läsaren i ett s.k. ”hand-slagningsavsnitt”. Slutet av texten ser hon som en makroevaluering av livet och livsberättelsen. Avskedet till läsaren markerar att man nu återgår till vardagen. Här kan tonen ändra, bli summerande eller utslätande, rent av högtidlig (Vilkkö 1997:135).

I den nu aktuella listan inleddes många svar kort och rakt på sak, ungefär: *Under mitt långa liv har jag varit med om ett stort antal begravningar och har kunnat iakta både den ena och den andra förändringen.* Här presenterar man sig som en kompetent behandlare av ämnet.

En ny skribent i svararnätet kan börja med orden: *När jag läste i tidningen om frågelistan tänkte jag att detta var något för mig. Jag skall nu berätta om min mammas död när jag var tretton år gammal.*

Jaha, detta var nu också något att skriva om, är en van svarares inledningssreplik, direkt riktad till en läsare vars preferenser och önskemål man känner från förr och således t.o.m. kan adressera lätt vanvördigt.

Konfrontationen med temat döden gör att de flesta skribenterna slår an en filosofisk ton. Många löser den svåra inledningen med att uttala en tänkespråksliknande fras: *Döden är en självklar del av livet, Döden drabbar oss alla förr eller senare, Så länge människor föds och lever på jorden kommer alla ändå någongång att dö.* En dikt eller ett bibelord kan inleda texten som då också avslutas på samma sätt, ges en passande inramning.

Svarets inledning kan också iscensättas mera dramatiskt. Några skribenter började med att beskriva en fiktiv vandring på begravningsplatsen.

Det är alltid kallt på kyrkogården. Tveklöst blåser en snålkall vind över begravningsföljet och en annars så varm sommarsol går alltid i moln då de sörjande samlas vid graven. Det måste ju vara den inre kylan som får en att rysa och frysa i begravningskapell och gravar.

Inträdet på begravningsplatsen beskrivs som en gräns man överträder när man griper sig av skrivandet om döden: *När jag går in genom den järnsmidda grinden till nya begravningsplatsen lämnar jag stadens alla ljud och buller utanför.*

Till genren hör också att spara summerande reflexioner till en avslutande ”final”. Gärna tar man till något klokt visdomsord, en aforism, en metafor, i fråga om ett tema som döden en psalmvers, ett bibelord eller en lämplig dikt, lånad eller skriven av en själv.

Textens final är som Anni Vilkkos säger också ett avsked till läsaren, man tackar för att man fått berätta och hoppas att läsaren fick ut något av svaret. *Jag hoppas att denna ärliga skildring bidragit till att beskriva traditionerna vid livets slut i Karlebynejden i slutet av 1900-talet*, kan ett svar t.ex. avslutas.

Sorgens metaforer, dödens klichéer

Varje kultur har narrativa former och malrar för hur en levnadshistoria skall berättas. Skribenten skriver i vetskap om dessa krav och förväntningar. Det är emellertid inte bara berättelsernas innehåll som gör historierna unika utan också valet av stil. Anni Vilkkos som själv är sociolog konstaterar att sociologerna ofta är benägna att

se användandet av olika stilistiska finesser som en störande faktor. Stilen maskerar livets fakta och fördunklar tolkningen (Vilkkos 1997:132).

Vi folklorister som läser texterna som traditionsprodukter frossar i stället i dessa stilistiska drag som något som karakteriserar det traditionsbundna berättandet i dess olika genrer. Det stereotypa och det klichéartade ger betydelse och djup och binder en text till den kultur där den är uppkommen.

Vilkkos konstaterar att metaforerna är ett genomgående drag i de självbiografiska berättelserna ty hela den självbiografiska diskursen rör sig om att ge livet en gestalt. I bildlik mening är en självbiografi en metafor för själva livsloppet.

Men mot vilka faktorer kan dessa metaforer tolkas? Det är komplicerat att försöka nå personen bakom dessa uttryck trots att de är tätt knutna till människans tankebanor och verksamhet. I Anni Vilkkos kvinnominnen använde sig de skrivande kvinnorna ofta av metaforer med anknytning till den kvinnliga livssfären. Man kunde likna livet vid en trasmatta eller ett lapptäcke där mörka och ljusa bitar och ränder bildade mönstret (Vilkkos 1997:140). Men kvinnor kan också använda manliga metaforer. En av kvinnorna som skrev svar på ”Traditioner vid livets slut” använde genomgåendet hyvlandet som en liknelse för sitt bearbetande av sorgen:

Sorgen är som en oformlig klump. Denna klump kan man hyvla bort, ett hyveltag i gången. För mig började hyvlandet genast när jag kommit hem från sjukhuset. Jag är så lyckligt lottad att jag har många vänner och en stor bekantskapskrets. Samma kväll fick vi fem kondoleansbesök. Varje gång jag berättade

om mammas sista tider hyvlade jag något bort. Varje samtal jag ringde och varje brev jag skrev var ett hyveltag.

Metaforen är avsedd för läsaren men trots det är dess betydelse för den egna världsbilden inte utesluten. Dess betydelse för textens läsare är att berättelsen kommer närmare, berättaren blir synligare och kommunikationen mellan skribent och läsare blir tätare. Livsmetaforerna drar en med sig (Vilkko 1997:146).

Att berätta i bilder

Jeja-Pekka Roos har noterat att "det är uppenbart att det 'normala' sättet att konstruera en biografi är att ty sig till små berättelser, mikroberättelser även om en rent analytisk självbiografi inte är en omöjlighet" (Roos 1992:83). I de strukturerade frågelistorna kämpar sagesmannen mellan driften att berätta och plikten att besvara frågorna. Resultatet blir vad jag vill kalla små narrativa interiörer, ett stoff som målande belyser en situation eller ett skede i berättelsen (Ekrem 1998).

I listan om döden kunde flera skeden i en annars konkret berättelse i minnenas och fabuleringens sken utformas till små levande scener som liksom spelas upp inför läsarens blick. I dessa block kunde texten bli intim och nästan fotografiskt detaljerad. En kvinna berättar om gravläggningen av moderns urna:

Det fanns ingen personal från kyrkan med då vi lade ner urnan (Ingen personal om söndagarna!) Jag hade talat med församlingen och de lovade ha allt klart. Nu igen något svårt som jag aldrig hade varit med om! En granrisring på den sandade graven. Ett litet lock, en skottkärra bredvid med sand och en spade. Gode Gud - hur skulle jag klara det? Min man tog ur-

nan. Lade den varsamt i graven. Vi täckte över den med sand och det lilla locket. Lade vår vinterkrans av granris och lila Erica i mitten. Tände ljus och ställde våra rosor bredvid. Jag hade psalmboken med och läste Andakt vid gravläggning. Varför berättar ingen HUR man skall göra?

Att berätta för mycket

Den onda bråda döden kan vara angelägen att skriva av sig, men svår att läsa om. Speciellt två svar på listan "Traditioner vid livets slut" var av den art att läsaren blev mycket berörd. I det ena berättade en mor om hur hennes dotter mördats och i det andra skildrade en dotter sin fars självmord. När man läser sådana svar blir berättelsen nästan för stark, den kommer för nära. Här utgjordes dessutom svaren av hela "paket" där domstolsprotokoll, den dödas avskedsbrev och fotografier ingick som bilagor.

När man skriver brev är det lätt att komma med avslöjanden. Också det svåra, det värsta kan formuleras i skrift. Ibland kan hela avsikten med texten vara att avslöja något om sitt liv. Döden var avslöjandets tema. Men hur mycket vill vi traditionsforskare egentligen veta? Medan ögonblicksbilderna och interiörerna gör materialet rikt och användbart kan avslöjandena göra det hela etiskt svårt att förvalta och förmedla. När går det hela över gränsen för det terapeutiska? Hur påverkas vi som läser berättelserna?

Den svartaste sorgen har ett staccatospråk. Meningarna i dessa svar är korta, liksom krystade. De har sannolikt relaterats muntligt många gånger förr. Vi får höra om hur pappa, den starka sjöbjörnen, förtvivlad över att ha kommit in i en kraftlös ålderdom märkt av sjukdom valde att ta sitt liv.

I samband med Svenska litteratursällskapets 100-årsjubileum 1985 belönade Folkkultursarkivet elva trogna frågebrevs-svarare med medaljen Finlands Vita Ros. Det är en fosterländsk gärning att samlas in och tillvarata traditioner om vår folkgrupps kultur och språk, sade Litteratursällskapets dåvarande ordförande Lars Huldén i sitt tal till medaljörerna. I den tidigare frågelistinsamlingen sågs orsmeddelarna som representanter för sin bygd och dess lokala tradition. I dag är "storsamlarna" färre och frågelistemetodens fokus har i högre grad riktats in på tillvaratagandet av det personliga beskrivna livsmönstret. SLS 1576 b.
Foto: P-G Johansson.

HAN BESLÖT ATT TA SAKEN I "EGNA HÄNDER". HAN PLANERADE NOGA ALLT. HAN VAR JU "KLAR I KNOPPEN" TILL DET SISTA. EN SOMMARKVÄLL SISTA JULI 1989 DÅ DET VAR SYDLIG SVAG VIND GICK HAN NER TILL SEGELPAVILJONGEN OCH DRÄNKTE SIG. HAN HADE EN LAPP I SIN TRÖJFICKA MED NAMN OCH ADRESS. HAN HADE TAGIT AV SIG SKORNA OCH BUNDIT FAST VIGSELRINGEN I SKOSNÖRENA.

Också det andra svaret var anmärkningsvärt nog genomgående skrivet med versaler. Texterna blev liksom ännu mera berörande på grund av detta - de tedde sig som skrik. Svaren var tunga att läsa och man slogs genast av tanken: kan vi låta någon annan läsa dessa berättelser? Vad skall vi ta oss till med dem, vilket är vårt ansvar?

Professionella frågelistvarare?

Frågelistvararna är givetvis traditionsbärare av mycket olika karaktär. Trots frågorna i den uppställda listan utarbetar man sitt svar på ett individuellt sätt. Jag skall ge några exempel på berättartyper som framträdde i listan om döden.

Det finns svarare som har den litterära ambitionen att skriva professionellt. Texten är alltså inte tillkommen rätt upp och ner, den är stiliserad och medvetet komponerad. En 70-årig kvinna som berättar om sin makes död riktar sig i början av sitt svar till läsaren. Då händelseförloppet intensifieras byter hon perspektiv och fortsätter med att tala till den avlidna maken:

Ragnar du min starka, brunbrända stiliga man, mina barns far, min livskamrat och stundom även min stridskamrat, du som alltid varit frisk och fysiskt som en klippa för din familj och arbetet

hela ditt liv nu skulle du brytas ner och bli beroende av andra. Jag kröp in i din stora famn, kramade dig hårt och sa hur mycket jag tycker om dig, trots att det som i alla äktenskap nångång förekommer meningsskiljaktigheter, helt spontant utbrast jag: "Vem skall jag sen strida med". Så stod vi där och lät tårarna rinna, närmare än så kan två människor inte komma varandra. Det var ett renande ögonblick, efter det behövde vi inte bevisa något för varandra.

I slutet av texten vänder sig skribenten åter till läsaren och svaret avrundas med en dikt. Den litteräre skribenten kan ha en viss litterär verksamhet, några böcker utgivna på eget förlag och en och annan publicerad dikt i bakgrunden. Ofta är dessa skribenter drivna berättare, men ibland har man känslan av att berättandet i deras svar främst styrs av viljan att skapa en god text, kanske på innehållets bekostnad.

Nästa berättartyp kan kallas den professionella frågelistsvararen. En sådan person deltar ofta i tävlingarna och lämnar alltid in stora material. Den 75-årige man jag presenterar här vill jag i positiv bemärkelse karakterisera med epitetet "esträdören". Esträdören intar scenen när han levererar ett svar. Denna gång inlämnades bara 19 sidor, ofta är det 3–4 gånger mer. Denna skribent breder ut sig, han lägger ner mycket arbete på sina svar, han vill ha uppmärksamhet.

Också denna gång var svaret mångskiftande, men aldrig osakligt och sällan ointressant. Texten inleddes med en lång berättelse om skribentens farfars död, avfattad i något man närmast kan karakterisera som novellform. Här intar författaren själv det lilla barnets perspektiv och texten beskriver svararens relation till döden

i barnåren i frapperande detaljrikedom. Repliker kryddar framställningen.

Det var något spöklikt över den scen som mötte mig. Kring taklampan, den enda ljuspunkt som fanns i rummet, hade man virat gult kräppapper för att dämpa belysningen. I den öppna spisen, ett par meter från dörren där jag stod, fick en fallande glödhög spöklika skuggor att dansa längs väggarna. /-/ I gungstolen mitt på golvet vänd mot den öppna spisen satt farfar med bakåtlutat huvud och slutna ögon inhöljd i en fäll. Han var tydligen medvetlös redan och drog några korta rosslande drag. Hälsosystemen Elsa pysslade med någon flaska med vätska i vilken hon vätte en bomullstuss som hon torkade farfars ansikte med.

Det hela är nästan fotografiskt i sin noggrannhet, och bitvis litterärt. Beskrivningar av olika dödsfall följer kryddade av nästan osannolikt detaljerade sekvenser. Sedan ändrar perspektivet. Nu börjar skribenten beakta listans frågor och beskrivningen gäller i högre grad bygdens sed, inte det självupplevda. Förmedlarperspektivet bibehålls, skribenten både berättar och informerar.

När kaffeserveringen var undanstökad gick man ut i gransalen. Kistlocket lyftes av och gästerna öppnade den medhavda psalmboken och sjöng unisont en eller flera begravningspsalmer enligt försångarens anvisning./-/ Sedan var det dags att ta farväl av den döda. Först gick de anhöriga fram och tog den döda i hand och sade några ord till farväl (kvinnorna under ljudlig gråt för att visa sorg), sedan gästerna i tur och ordning. "Om all a skåda nö så lägger ve fast låtje" var en stående replik, varpå locket sattes på,

kistan bars av manliga anhöriga eller närmaste vänner till den tofsprydda likvagnen vid grinden.

Svaret avslutas med "några av mina dikter om liv och död". Proffssvararen har åter sänt in sin skörd. I likhet med äldre tiders svarare har han förmedlat kunskap om bygdens sed, men i dagens anda har han också berättat ur en personlig synvinkel.

Vi kan också identifiera "den sakliga skribenten med de narrativa infallen". Många svarare håller sig koncist till frågorna i listan. Det hindrar inte att berättarlustan tar över när något finns att berätta, något man vill förmedla och som uppenbarligen har berört en. Vi kan här nämna en 56-årig kvinna som sakligt och lite kortfattat betade av frågorna - tills hon nådde spörsmålet om ljusen på gravarna vid årets fester. Vi följer hennes vandring på kyrkogården:

På allhelgona efter det att gudstjänsten är slut företar jag årets vandring: 1 ljus på mosters mans grav, 3 lyktor, 1 krans åt mor, far, farfar + 3 fastrar, 1 ljus åt kronolotsen farfarsfar, ett ljus åt hans hustru, 1 ljus åt farbror Åberg, 1 ljus på Holms familjegrav (mormorsmor, mormorsfar + drunknad kusin), lykta åt farmor, 94-årig farbror + faster (död 16 år gammal). Det var gamla begravningsplan. Sedan över landsvägen till Nya begravningsplan: 1 ljus åt morbror, 1 ljus åt mormor och morfar, 1 ljus åt en farbror död 1860, 1 ljus åt tant Elli (död i en ålder av 94 och hennes dotter), lykta åt moster och hennes man. Sammanlagt 12 gravar. Det här verkar inte klokt. Många av dem som ligger i gravarna har jag ju aldrig sett. Men jag fortsätter i fars fotspår, han berättade om sina vackra små systrar som

dog unga, om farfar, också han lots och farmor som styrde över ett helt hus och en lotsstation, hade 11 barn, massor av djur och lärpojkar. Jag tycker att jag har känt också dessa.

Den "odisciplinerade skribenten" möter man också rätt ofta. Det finns skribenter vars texter utgör ett flöde av associationer. Svaren kan sakna det mesta av kultur- och tidsbundenhet. Det hela verkar ibland nästan terapeutiskt och liknar också berättandet i ett brev då det disciplinerade associerandet får ta över.

På en av våra vänners begravning var det kaffe hemma i den avlidnas hem. Det är numera inte så brukligt, alla har kaffet i något församlingshus. Men det var trevligt där hemma hos dem med ett foto och blommor och ett tätt ljus på ett litet bord. Det var ett ungdomsfoto av den avlidna men han såg ju så ut nu som död också, slät i hyn och lugn i ögonen som var slutna och fridfullt uttryck i ansiktet, men skälligare hade han blivit.

Prästen satt vid ett litet bord och där fanns plats för andra också, men ingen satte sig där av de egna. Jag frågade döttrarna och sönerna, de var sju till antalet om de inte skall sätta sig vid prästens bord. Änkan ville inte sitta där och inte barnen heller. Vet inte vad de hade för fel, en av dem sa att de inte vet vad de ska tala om med en präst. Tyckte det var dumt att de var så "skogsåga" att de inte kunde sitta med prästen så jag och min man gick sen dit och jag var annars också som barn i huset så det var inte något etikettsbrott. Prästen var ung och mycket snygg och riktigt trevlig, så det var riktigt gott att sitta där och prata. Det är bra att ha gamla hederliga psalmer på begravningar så folk känner sig trygga. Det är inte roligt med

alla sorters konstig musik. Jag är kanske gammalmodig, men jag tycker inte att det passar. Om det är en popsångare eller musiker, eller nån vid teatern som dött så passar det förstås, men inte vid vanliga bondhyvlars begravningar.

Svaret är färgstarkt, personligt, avslöjande men alls icke informationslöst. Den odisciplinerade brevkällan har ju alltid utgjort ett ovärderligt källmaterial t.ex. för historieskrivningen. Svaret böljar fram mellan känslor och tankar - men var går gränsen till tomt pladder?

Stoffet är olika, svararna är olika. Som folkloristiska källor är frågelistsvarren oändligt rika och komplicerade och mångtydiga - en verklig utmaning.

Från bygdens sed till det mest personliga

Som en kontrast till de ordkaskader som ofta kännetecknar dagens frågelistsvar skall jag göra en liten exkursion till fordomdags. För trettio år sedan intresserade sig traditionsarkiven som känt för traditionella bruk såsom de utformade sig i äldre tider. Insamlingsarbetet hade ofta karaktären av "räddningsaktioner" där man tillvaratog det sista av en döende bondekultur.

Svararnätet var väl inskolat och införstått med den rådande insamlingsideologin. Skribenterna insåg vikten av att representera sin bygd och dess allmänna sedmönster. År 1967 efterfrågade Folkkultursarkivet också upplysningar om temat död och begravning. En kvinnlig svarare bifogade då till sitt svar ett urskuldande följbrev, riktat till den insamlingsansvarige "Herr Magister Bo Lönnqvist". Så här formulerade hon sig:

Härmed insänder jag nu till FKA mitt lilla bidrag. Jag befarar att ni kommer att bli missräknad över svaret och detta

blir tråkigt för oss båda. Ni har inte fått sådana svar Ni önskat och väntat och jag får besväret med att försöka skriva om svaret så gott det går. Vad jag alltså befarar är att Ni finner att jag ej kunnat skriva kort och koncentrerat utan brett ut mig i berättelser (detta märkte jag själv vid genomläsningen). Ni kan därför få svårigheter att för Ert ändamål få ut det material Ni borde få utan arbetsdryg omarbetning. Detta beklagar jag men försvarar mig med att det är svårt för mig att skriva annorlunda. När barndoms- och ungdomsupplevelserna skall kläs i ord så vill återgivandet av dem alltid bli känslöbetonat man får över sig ett tvång att tala om hur det nu riktigt gick till. Bruket av de gamla sedvänjorna blir torrt och själlöst för min inre syn om jag ej får återge dem med något av den stämning varmed de i tiden utfördes. Men om det blir nödvändigt är jag villig att omarbete mina svar sedan Magistern låtit mig få veta edra önskemål.

Skribenten själv såg alltså det ideala frågebrevsvaret som rätt opersonligt, med tyngdpunkten på faktasidan och ett aktivt undertryckande av berättarsidan.

Det kan påpekas att en genomläsning av nämnda sagesmans svar ter sig något förbryllande i skenet av de urskuldande kommentarerna. Texten är nämligen saklig, med nudd på det koncisa, och några "syndiga personliga utveckelser" kan en läsare i dag inte finna.

Ett självbiografiskt lapptäcke

Forskarnas frågeställningar har alltså förändrats, men också sagesmännens förutsättningar att möta de nya önskemålen. När Folkkultursarkivet år 1997 frågade sina meddelare varför de skriver för arkivet kunde svaren lyda: *jag doku-*

menterar mitt liv för min egen skull, att svara på frågebrev har en terapeutisk och en minnesövande funktion, eller jag skriver för att lära känna mig själv. Orsakerna var således ofta subjektiva. I dag är skribenterna alltså både skickade och motiverade att besvara också mycket personligt hållna frågelistor. Några svarare påpekade emellertid också att de på detta sätt ville arbeta för att den finlandsvenska kulturen skulle bevaras. Häri liknade de äldre tiders svarare för vilka bygdens ära och tanken på att den lokala traditionen skulle finnas bevarad på ett arkiv utgjorde den viktigaste drivfjädern.

Vid ett arkiv med aktiv frågelistverksamhet kan man, för att använda en kvinnlig metafor, säga att man varje år får in en ruta till i varje svarares självbiografiska lapptäcke. Varje svarares frågelistreper-toar kan också liknas vid ett pussel där helheterna klarnar och vidgas år för år. En djupare analys av både detta traditionsma-terial och dessa traditionsbärare är en an-gelägen uppgift för dagens folklorister.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkivmaterial

- Svenska litteratursällskapets folk Kultursarkiv, Helsingfors
 SLS 880 Folk Kultursarkivets pristävling nr 10
 "Traditioner om död och begravning". 1966-67.
 SLS 1979 Folk Kultursarkivets pristävling nr 40
 "Traditioner vid livets slut". Carola Ekrem 2000.

Litteratur

- Apo, Satu, 1993, "Kirjoittavat kertojat". Teema-kirjoittaminen – folkloristiikan "näkyvätön" aineistohankintamenetelmä. *Elias*. SKS:n jäsenlehti 4/1993. Helsinki.
 Arvidsson, Alf (red.), 1993. Muntligt berättande. Verklighetskonstruktion och samhällspegel. *Etnologiska skrifter* nr 2. Umeå universitet.

- Arvidsson, Alf, 1998. *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund.
 Ehn, Billy 1992, "Livets som intervjukonstruktion". *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red. av Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos och Anni Vilkkö. Järfälla.
 Ekrem, Carola 1998, "Ögonblicksbilder, interiörer och avslöjanden i ett frågebrevsmaterial". *Budkavlen* årg. 77. Åbo
 Ekrem, Carola, 1999, "Traditioner vid livets slut. Folk Kultursarkivets pristävling nr 40". *Källan* 2/1999. Helsingfors.
 Ekrem, Carola 2000a, "Frågelistan och döden". *Självbiografen* 1/2000. Stockholm.
 Ekrem, Carola 2000b, "Att skriva är att förtydliga sitt liv. Folk Kultursarkivets frågebrev och sagesmannanät". *Källan* 1/2000. Helsingfors.
 Ekrem, Carola, 2000c, "Stämningen skall vara ljus och värdig. Folk Kultursarkivets sagesmän skriver om traditioner vid livets slut". *Källan* 3/2000. Helsingfors.
 Kaivola-Bregenhöj, Annikki 1983, "Folkloren ker-toja". *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 35. Pieksämäki.
 Marander-Eklund, Lena 2000. *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvin-nors muntliga skildring av födsel*. Åbo.
 Nurminen, Eija 1992, "En jämförelse mellan skriftliga och muntliga livshistorier". *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red. av Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos och Anni Vilkkö. Järfälla.
 Piela, Ulla (red.) 1993. Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista. *Tietolipas* 127. Tampere.
 Roos, Jeja-Pekka 1992, "Livet – berättelsen – sam-hället: en bermudatriangel". *Självbiografi, kul-tur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red. av Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos och Anni Vilkkö. Järfälla.
 Roos, Jeja-Pekka - Peltonen, Eeva 1994. Miehen elämä. Kirjoituksia miesten omaelämäkertoista. *Tietolipas* 136. Rauma.
 Vilkkö, Anni 1997. *Omaelämäkerta kohtaamis-paikkana. Naisen elämän kertonta ja luenta*. Tampere.
 Österman, Annika 1991. *Människors egen historia. Om Nordiska museets frågelistverksamhet*. Uddevalla.

SUMMARY

Narratives in a questionnaire

This article deals with autobiographical texts which are entered into tradition archives and which have been taken from questionnaire studies, currently a very common method of collecting information. Research of today often problematizes the questionnaire method and has posed the intricate question of how does this form of data collection actually serve the archives.

One can determine that the recorded material provides both archive clients and researchers with a rich source of information potential. Besides the fact that the questionnaires satisfy a detailed need for knowledge, the autobiographical answers are also characterized by a narrative quality which has not yet been thoroughly studied. The genre should not be underestimated. The informants who answer questionnaires should also be regarded as expert bearers of tradition.

This article analyzes the answers to a questionnaire sent out by the Folk Culture Archive in Helsinki in 1999 about funeral customs and the perception of death. This examines the different ways in which respondents structured their answers and spiced them up with clichés, metaphors and other means. Different types of narrators could be distinguished among the respondents based on text analyses.

Contact between the tradition archives and the informants has taken different shapes during different periods. This naturally adds a tint to the tradition material which is produced in the interaction between the research institution and the writer. The Nordic tradition archives today bear a large quantity of autobiographical texts which should be more closely studied for narrative technique.